

مبانی حقوق شهروندی
از منظر فقه اسلامی و حقوق بشر مدرن

دکتر حسین ناصری مقدم

(دانشیار دانشگاه فردوسی مشهد)

حسن غوث

(عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد بیرجند)

سرشناسه : ناصری مقدم، حسین، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور : مبانی حقوق شهروندی از منظر فقه اسلامی و حقوق بشر
مدرن/ مولف حسین ناصری مقدم ، حسن غوث
مشخصات نشر : تهران: محراب فکر، ۱۳۹۱
مشخصات ظاهری : ۲۸۴ ص.
شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۲۵۲۰-۴۹-۷
وضعیت فهرست نویسی : فیها
یادداشت : کتابنامه : نمایه
موضوع : حقوق مدنی
موضوع : حقوق تطبیقی
موضوع : حقوق مدنی (فقه)
موضوع : حقوق بشر
شناسه افزوده : غوث ، حسن ، ۱۳۴۴
رده بندی کنگره : ۱۳۹۱ ۱۲۳۲ ۵۷۱/ JC
رده بندی دیویی : ۳۳۳
شماره کتابشناسی ملی : ۳۱۰۲۴۲۲

مبانی حقوق شهروندی از منظر فقه اسلامی و حقوق بشر مدرن

مولف: حسین ناصری مقدم/حسن غوث

ناشر: انتشارات محراب فکر

تلفن دفتر تهران: ۰۹۱۲۶۲۲۰۶۶۲

تلفن دفتر بیرجند: ۰۵۶۱-۴۴۴۵۶۵۳

نوبت چاپ: اول-۱۳۹۱

تیراژ: ۳۰۰۰ جلد

چاپ: گلرو

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۵۲۰-۴۹-۷

قیمت: ۱۲۵۰۰۰ ریال

حق چاپ محفوظ است.

فهرست مطالب

صفحه	عناوین
۲۱	درآمد
۲۲	مقدمه‌ی پژوهش
۲۲	طرح مسأله
۲۳	اهمیت و ضرورت موضوع
۲۴	پرسش‌های اساسی موضوع
۲۴	روش پژوهش
۲۵	پیشینه‌ی پژوهش
فصل اول: کلیات و مفاهیم	
۲۹	مبحث اول: مفهوم‌شناسی شهروندی
۲۹	گفتار اول: مفهوم شهر در لغت و اصطلاح
۳۰	گفتار دوم: مفهوم شهروند در لغت و اصطلاح
۳۱	گفتار سوم: بررسی مفاهیم مشابه و وابسته به شهروند
۳۳	گفتار چهارم: مفهوم شهروندی در لغت و اصطلاح
۳۴	گفتار پنجم: مفهوم شهروندی در نظام حقوقی غرب
۳۵	گفتار ششم: مفهوم شهروندی در نظام حقوقی اسلام

۳۶	.....	مبحث دوم: بررسی مفهوم حقوق
۳۶	.....	گفتار اول: مفهوم حقوق در لغت
۳۸	.....	گفتار دوم: استقلال مفهوم حق
۳۹	.....	نظریه‌ی اول: استقلال مفهوم حق
۳۹	.....	نظریه‌ی دوم: اتحاد حق و حکم
۴۱	.....	نقد نفی استقلال مفهوم حق
۴۱	.....	شاهد اول
۴۱	.....	شاهد دوم
۴۱	.....	گفتار سوم: چستی‌شناسی حق
۴۳	.....	یک. توانایی و سلطنت
۴۴	.....	دو. مرتبه‌ی ضعیفی از ملک
۴۵	.....	سه. اصیل بودن ماهیت حق
۴۵	.....	چهار. اعتبار متزع
۴۶	.....	پنج. مفهومی مرگب
۴۶	.....	شش. امتیازی برای تنظیم روابط
۴۷	.....	نظر گزیده
۴۸	.....	گفتار چهارم: آثار حق
۴۸	.....	یک. قابلیت اسقاط

۴۹	..... دو. اقتضای اسقاط
۵۰	..... سه. عدم اقتضای اسقاط
۵۰	..... چهار. تفصیل
۵۱	..... پنج. قابلیت نقل و انتقال اختیاری
۵۱	..... شش. اتحاد مسلط و مسلط علیه
۵۱	..... هفت. عدم مال بردن برخی از حقوق
۵۲	..... گفتار پنجم: ارکان حق
۵۲	..... یک. صاحب حق
۵۲	..... دو. محل حق
۵۳	..... گفتار ششم: تقسیمات حق
۵۳	..... یک. حق الله محض
۵۵	..... دو. حق الناس محض
۵۶	..... سه. حق الله غالب
۵۶	..... چهار. حق الناس غالب
۵۷	..... گفتار هفتم: معانی حقوق
۵۷	..... معنای اول
۵۷	..... معنای دوم
۵۷	..... معنای سوم

۵۸	..... گفتار هشتم: حق و ملک
۶۰	..... گفتار نهم: حق و حکم
۶۱	..... گفتار دهم: حق و تکلیف
۶۳	..... گفتار یازدهم: اقسام حق
۶۳	..... یک. حقوق سیاسی
۶۳	..... دو. حقوق عمومی
۶۳	..... سه. حقوق خصوصی
۶۴	..... گفتار دوازدهم: اقسام حقوق خصوصی
۶۴	..... یک. حق مالی
۶۴	..... دو. حق غیر مالی
۶۴	..... سه. حق عینی
۶۵	..... چهار. حق عینی اصلی، حق عینی تبعی
۶۵	..... پنج. حق شخصی یا دینی
۶۵	..... نتیجه‌ی بحث مفهوم حقوق
۶۷	..... تعریف حقوق شهروندی
۶۹	..... فصل دوم: حقوق بشر
۷۳	..... مبحث اول: تعریف حقوق بشر
۷۴	..... مبحث دوم: حقوق بشر از کجا آغاز شد؟

۷۵	.....	یک. حقوق بشر در یهود
۷۶	.....	دو. حقوق بشر در مسیحیت
۷۷	.....	سه. حقوق بشر در ایران باستان
۷۹	.....	چهار. حقوق بشر در باختر
۸۱	.....	مبحث سوم: انعکاس حقوق بشر در جهان اسلام
۸۲	.....	گفتار اول: نسبت حقوق بشر و اسلام
۸۴	.....	مبحث چهارم: بنیان‌های نظری حقوق بشر مدرن
۸۶	.....	یک. عقل‌گرایی
۸۷	.....	دو. انسان‌گرایی
۸۸	.....	سه. فردگرایی
۸۸	.....	چهار. جداانگاری دنیا از آخرت
۸۹	.....	پنج. حقوق طبیعی
۹۰	.....	شش. قراردادگرایی
۹۱	.....	هفت. حق‌گرایی
۹۲	.....	نتیجه
۹۲	.....	مبحث پنجم: بنیادهای حقوق بشر از منظر قرآن
۹۲	.....	گفتار اول: دیدگاه‌های هستی‌شناسانه‌ی قرآن
۹۲	.....	یک. خدامحوری

- ۹۳ ..... دو. تقارن دنیا و آخرت
- ۹۴ ..... گفتار دوم: دیدگاه‌های انسان‌شناسانه‌ی قرآن
- ۹۴ ..... یک. کرامت انسان
- ۹۵ ..... دو. اصالت فرد و جامعه
- ۹۶ ..... سه. وابستگی انسان
- ۹۶ ..... گفتار سوم: دیدگاه‌های معرفت‌شناسانه‌ی قرآن
- ۹۸ ..... گفتار چهارم: دیدگاه‌های حقوق‌شناسانه‌ی قرآن
- ۹۸ ..... یک. حق و تکلیف
- ۹۹ ..... دو. حقوق طبیعی
- ۹۹ ..... سه. قراردادگرایی
- ۱۰۰ ..... گفتار چهارم: سنجش موادّ اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر با
آموزه‌های قرآنی
- ۱۰۲ ..... یک. حقوق اساسی
- ۱۰۴ ..... دو. حقوق مدنی، شهروندی و سیاسی
- ۱۰۶ ..... سه. حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
- ۱۰۷ ..... مبحث ششم: بررسی وجوه اشتراک حقوق شهروندی با
حقوق بشر
- ۱۰۹ ..... گفتار اول: بررسی سیر تاریخی حقوق شهروندی

- یک. ریشه‌های حقوق شهروندی در تاریخ ۱۰۹
- دو. حقوق شهروندی در ایران باستان ۱۱۰
- سه. تاریخچه‌ی حقوق شهروندی در غرب ۱۱۳
- چهار. حقوق شهروندی در غرب ۱۱۳
- پنج. حقوق شهروندی در یونان باستان ۱۱۳
- شش. حقوق شهروندی در روم باستان ۱۱۷
- هفت. حقوق شهروندی در قرون وسطی و عصر رنسانس ۱۱۸
- هشت. تاریخچه‌ی حقوق شهروندی در شبه جزیره‌ی عربستان
(عصر جاهلیت) ۱۲۱
- نه. تاریخچه‌ی حقوق شهروندی در اسلام ۱۲۳
- مبحث هفتم: خاستگاه و مبانی حقوق شهروندی در اسلام ... ۱۲۹
- گفتار اول: کرامت ذاتی بشر ۱۳۳
- یک: تعریف کرامت ۱۳۳
- دو: خاستگاه کرامت ۱۳۴
- سه: کرامت در کتاب و سنت ۱۳۴
- چهار: کرامت ذاتی و اکتسابی ۱۳۹
- پنج: کرامت انسان در حقوق بشر مدرن ۱۴۰
- شش: کرامت انسان از منظر اسناد بین المللی ۱۴۱

۱۴۳	..... هفت: کرامت انسان از منظر فقه و حقوق
۱۴۵	..... نتیجه
۱۴۸	..... گفتار دوم: ادله‌ی وجود کرامت ذاتی انسان
۱۴۸	..... یک. برخورداری از روح الهی
۱۴۸	..... دو. وجود قوه‌ی تفکر در انسان
۱۴۸	..... سه. انسان، هدف نهایی خلقت
۱۴۹	..... چهار. وجود قوه‌ی اختیار در انسان
۱۵۱	..... فصل سوم: مکتب حقوق طبیعی
۱۵۵	..... مبحث اول: شاخه‌های حقوق طبیعی
۱۵۵	..... یک. عصر مذهبی
۱۵۶	..... دو. خردگرایی
۱۵۶	..... سه. عصر تجربی (حقوق فطری تجربی)
۱۵۷	..... مبحث دوم: حقوق طبیعی در نظام حقوقی اسلام
۱۵۸	..... مبحث سوم: حقوق طبیعی از منظر قرآن
۱۶۱	..... مبحث چهارم: نظریه‌ی قرارداد اجتماعی
۱۶۳	..... فصل چهارم: منابع قانون‌گذاری در اسلام
۱۶۵	..... مبحث اول: قرآن
۱۶۶	..... گفتار اول: حجیت قرآن

- گفتار دوم: ادله‌ی اخباریان بر عدم حجیت ظواهر قرآن ۱۶۹
- یک. روایات ۱۶۹
- دو. آیات ناهیه از تفسیر به رأی ۱۷۰
- سه. علم اجمالی به تخصیص و تقید ۱۷۰
- چهار. برخی آیات ۱۷۰
- گفتار سوم: ادله‌ی اصولیان ۱۷۱
- گفتار چهارم: آیات الاحکام ۱۷۲
- مبحث دوم: سنت ۱۷۳
- گفتار اول: سنت در لغت ۱۷۴
- گفتار دوم: سنت در اصطلاح ۱۷۵
- یک. سنت در اصطلاح فقها ۱۷۵
- دو. سنت در اصطلاح متکلمان ۱۷۵
- سه. سنت در اصطلاح محدثان ۱۷۶
- چهار. سنت در اصطلاح اصولیان ۱۷۶
- گفتار سوم: اقسام سنت ۱۷۷
- یک. تقسیم سنت: قولی، فعلی، تقریری و ۱۷۷
- دو. تقسیم سنت: واجب، مستحب، حرام، مکروه و مباح ۱۷۷
- سه. تقسیم سنت: مینه، مؤکده و محکی ۱۷۷

- ۱۷۷ ..... مبحث سوم: اجماع
- ۱۷۸ ..... گفتار اول: ادله‌ی حجیت اجماع
- ۱۷۸ ..... یک. کتاب
- ۱۷۹ ..... دو. سنت
- ۱۸۰ ..... سه. عقل
- ۱۸۱ ..... مبحث چهارم: دلیل عقل
- ۱۸۲ ..... گفتار اول: تعریف دلیل عقلی
- ۱۸۵ ..... فصل پنجم: عناصر حقوق شهروندی
- ۱۸۸ ..... مبحث اول: حق آزادی
- ۱۸۹ ..... گفتار اول: معنای آزادی
- ۱۹۱ ..... گفتار دوم: حق آزادی و اهمیت آن در زندگی بشر امروز ....
- ۱۹۴ ..... مبحث دوم: بررسی مفهوم آزادی از دیدگاه اسلام
- ۲۰۱ ..... مبحث سوم: اقسام آزادی
- ۲۰۲ ..... گفتار اول: آزادی اندیشه در اسلام
- ۲۰۵ ..... گفتار دوم: دامنه‌ی آزادی فکری و ضوابط به‌کارگیری آن از
..... منظر اسلام
- ۲۰۶ ..... گفتار سوم: قاعده‌ها و ترازهای عمومی کاربرد آزادی
- ۲۰۶ ..... یک. قاعده‌های مطلق

- ۲۰۷ ..... قاعده‌های نسبی دو.
- ۲۰۷ ..... گفتار چهارم: آزادی اندیشه در اسناد حقوق بشر
- ۲۰۸ ..... گفتار پنجم: آزادی دین و مذهب در اسلام
- ۲۱۰ ..... گفتار ششم: آزادی بیان در اسلام
- ۲۱۱ ..... گفتار هفتم: آزادی بیان در اسناد حقوق بشر
- ۲۱۳ ..... گفتار هشتم: آزادی سیاسی و جایگاه آن در اسلام
- ۲۱۵ ..... یک. آزادی تجمع
- ۲۱۶ ..... دو. آزادی اجتماعات و راه‌یمایی‌ها
- ۲۱۶ ..... سه. آزادی احزاب و انجمن‌ها
- ۲۱۷ ..... مبحث چهارم: حق عدالت اجتماعی در نظام حقوقی اسلام ...
- ۲۲۱ ..... گفتار اول: حق مساوات و برابری
- ۲۲۳ ..... گفتار دوم: اقسام برابری
- ۲۲۳ ..... گفتار سوم: برابری در بهره‌مندی از فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی
- ۲۲۴ ..... گفتار چهارم: برابری در مقابل قانون
- ۲۲۶ ..... گفتار پنجم: برابری در مقابل دادگاه‌ها
- ۲۲۸ ..... گفتار ششم: حق برخورداری از مسکن مناسب
- ۲۲۹ ..... گفتار هفتم: حق انتخاب شغل

- ۲۳۱ ..... گفتار هشتم: حق تعلیم و تربیت
- ۲۳۲ ..... گفتار نهم: حق تأمین اجتماعی و بیمه و ...
- ۲۳۴ ..... مبحث پنجم: حق امنیت
- ۲۳۵ ..... مبحث ششم: حق حیات
- ۲۳۸ ..... گفتار اول: استثنائات حق حیات
- ۲۳۸ ..... یک. حق قصاص
- ۲۳۹ ..... دو. مجازات اعدام
- ۲۳۹ ..... سه. دفاع مشروع
- ۲۴۰ ..... گفتار دوم: خاستگاه حق حیات در اسلام و حقوق طبیعی
- ۲۴۱ ..... گفتار سوم: حرمت خودکشی
- ۲۴۲ ..... گفتار چهارم: ادله‌ی حرمت خودکشی
- ۲۴۷ ..... گفتار پنجم: چالش‌هایی در ارتباط با حق حیات
- ۲۴۷ ..... گفتار ششم: مجازات اعدام
- ۲۵۰ ..... گفتار هفتم: مجازات‌های بدنی در مورد برخی جرم‌ها
- ۲۵۱ ..... گفتار هشتم: مصونیت از صدمات جسمی
- ۲۵۱ ..... گفتار نهم: منع بازداشت خودسرانه
- ۲۵۱ ..... مبحث هفتم: منع شکنجه و هتک حیثیت افراد
- ۲۵۲ ..... گفتار اول: تعریف شکنجه

- ۲۵۳ ..... گفتار دوم: مفهوم استحصال اقرار با شکنجه
- ۲۵۴ ..... گفتار سوم: شکنجه‌های استقلالی
- ۲۵۵ ..... گفتار چهارم: شکنجه‌های آلی
- ۲۵۶ ..... گفتار پنجم: استحصال اقرار صحیح با شکنجه از نگاه روایات ...
- ۲۵۶ ..... گفتار ششم: فقها و روایات استحصال اقرار صحیح با شکنجه ...
- ۲۵۸ ..... گفتار هفتم: شکنجه‌های آلی و استحصال اقرار صحیح
- ۲۵۸ ..... گفتار هشتم: مبانی فقهی حرمت شکنجه
- ۲۵۸ ..... یک. کتاب
- ۲۶۰ ..... دو. سنت
- ۲۶۱ ..... گفتار نهم: عبارات فقها
- ۲۶۲ ..... گفتار یازدهم: جرم شکنجه از منظر قانون گذار ایران
- ۲۶۲ ..... یک. عنصر قانونی
- ۲۶۳ ..... دو. عنصر مادی
- ۲۶۴ ..... سه. عنصر معنوی
- ۲۶۴ ..... مبحث هشتم: حریم خصوصی
- ۲۶۶ ..... گفتار اول: حریم در لغت
- ۲۶۷ ..... گفتار دوم: حریم در اصطلاح فقه و حقوق
- ۲۷۰ ..... گفتار سوم: اسلام و حریم خصوصی

- ۲۷۰ گفتار چهارم: ادله و مبانی حمایت از حریم خصوصی در فقه ...
- ۲۷۰ ..... یک. ادله‌ی عقلی
- ۲۷۲ ..... دو. ادله‌ی نقلی
- ۲۷۳ ..... گفتار پنجم: ممنوعیت تجسس، تحسس و تفتیش
- ۲۷۷ ..... گفتار ششم: سوء ظن
- ۲۷۸ ..... - مقصود از قاعده‌ی صحت
- ۲۷۹ ..... - مدرک قاعده‌ی صحت
- ۲۸۳ ..... گفتار هفتم: ممنوعیت ورود به منازل بدون استیذان
- ۲۸۵ ..... گفتار هشتم: ممنوعیت استراق سمع و بصر
- ۲۸۵ ..... مبحث نهم: حقوق قضایی
- ۲۸۶ ..... گفتار اول: حق بهرمندی از محاکمه‌ی عادلانه
- ۲۸۶ ..... گفتار دوم: علنی بودن محاکمات
- ۲۸۷ ..... گفتار سوم: اصل برائت
- ۲۸۷ ..... گفتار چهارم: قانونی بودن داد گناه
- ۲۸۷ ..... گفتار پنجم: اصل قانونی بودن جرم و مجازات
- ۲۸۷ ..... گفتار ششم: مفهوم‌شناسی مجازات
- ۲۸۸ ..... گفتار هفتم: ضرورت و اهداف مجازات
- ۲۸۹ ..... گفتار هشتم: اصول حاکم بر مجازات

- ۲۹۳ ..... گفتار نهم: اصل قانونی بودن
- ۲۹۴ ..... گفتار دهم: ادله‌ی اصل قانونی بودن جرم و مجازات در فقه ..
- ۲۹۴ ..... یک. کتاب
- ۲۹۶ ..... دو. سنت
- ۲۹۷ ..... سه. عقل
- ۲۹۹ ..... گفتار دهم: اصل تساوی همگان در مجازات
- ۲۹۹ ..... گفتار یازدهم: اصل شخصی بودن مجازات
- ۳۰۰ ..... گفتار دوازدهم: اصل حتمیت مجازات
- ۳۰۰ ..... گفتار سیزدهم: تناسب جرم و مجازات
- ۳۰۱ ..... گفتار چهاردهم: استقلال قضات
- ۳۰۴ ..... گفتار پانزدهم: مصونیت‌های قاضی در قانون ایران
- ۳۰۵ ..... یک. مصونیت شغلی
- ۳۰۵ ..... دو. مصونیت کیفری
- ۳۰۶ ..... سه. تأمین‌های مالی و معیشتی قضات
- ۳۱۰ ..... مبحث دهم: حقوق اقلیت‌های دینی
- ۳۱۲ ..... گفتار اول: آزادی ذمیان
- ۳۱۲ ..... یک. آزادی مذهبی
- ۳۱۲ ..... دو. آزادی نسبی بیان و تبلیغ و گفت‌وگو

- سه. آزادی برپایی شعائر دینی ۳۱۳
- چهار. آزادی انتخاب مسکن و محل سکونت ۳۱۳
- پنج. حمایت از اموال و دارایی‌های ذمیان ۳۱۳
- گفتار دوم: استقلال قضایی ذمیان ۳۱۴
- گفتار سوم: برخورداری از حقوق اجتماعی و سیاسی ۳۱۵
- گفتار چهارم: تفاوت‌های حقوق شهروندان مسلمان و ذمی .. ۳۱۷
- گفتار پنجم: وظایف و تکالیف ذمیان در کشور اسلامی ۳۱۷
- نتیجه‌گیری نهایی ۳۲۱
- نمایه ۳۲۵
- کتاب‌نامه ۳۵۹

درآمد

حقوق شهروندی از روابط بنیادین میان مردم و حکومت بحث می‌کند و در یک نگاه کلان، در برگیرنده‌ی حوزه‌ی گسترده‌ای از حقوق مدنی سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و قضایی شهروندان است که دولت همواره ملزم و موظف به رعایت آن می‌باشد.

از این رو، حقوق شهروندی دارای رابطه‌ی نزدیک با جایگاه حاکمیت در هر نظامی است و جامعه‌ای که در آن حقوق شهروندان نهادینه نشده باشد، رابطه‌ی مردم و حاکمیت غالباً دچار تزلزل می‌شود. به بیان دیگر در جوامعی که افراد به حقوق و تکالیف خود آگاهی داشته باشند و دولت‌ها نیز در رعایت این حقوق بکوشند و شهروندان پایبند به انجام تکالیف اجتماعی خود باشند آن جوامع از استحکام، ثبات و اعتبار بیشتری برخوردار خواهند بود.

شناخت و تعیین مصادیق حقوق شهروندی افراد، مستلزم شناخت دقیق از انسان و نیازهای اوست. آموزه‌های جامع دین توحیدی اسلام در پیوند با عقلانیت، با توجه به ویژگی‌های روحی و فیزیکی آدمی و نیازهای او، انسان را در بستر اجتماع و در تعامل دو سویه با حکومت اسلامی، دارای حقوق و تکالیف می‌داند. حقوق و تکالیفی که اسلام برای شهروندان (رعایا) در نظر گرفته است بسیار جامع‌تر و کامل‌تر از پدیده‌های نوظهور غرب و سردمداران حقوق شهروندی در غرب است. گسترش اسلام در کمتر از یک قرن در نیمی از جهان آن روز، خود مبین این امر است که امتیازات و حقوقی که نظام حقوقی اسلام برای مردم قائل بود تا چه حد

از تعالی حقوق شهروندی خبر می‌داد. بررسی و ارزیابی دیدگاه‌های نظام حقوقی - سیاسی اسلام در حوزه‌ی حقوق شهروندی، به خوبی برجستگی‌های این مکتب الهی را در مقایسه با سایر مکاتب نوظهور بشری نشان می‌دهد.

مقدمه‌ی پژوهش

طرح مسأله

از زمان شکل‌گیری نخستین حکومت‌ها - که به قدمت تاریخ سابقه دارد - همواره افراد به دنبال کسب آزادی‌های عمومی بیشتری بوده و در مقابل، دولت‌ها نیز به افزایش قدرت خود فکر می‌کردند و این خود سبب وجود چالش‌های همیشگی میان حکومت و شهروندان و یا اتباع کشورهای تحت سلطه حکومت‌ها با احکام حاکم می‌شده است.

در جهان‌بینی الهی به هیچ وجه، سرنوشت انسان‌ها مغفول واقع نشده است؛ ارسال پیامبران به جهت رشد و ارتقاء انسان به سوی کمال و سعادت، خود مبین این مطلب می‌باشد که در تعالیم الهی، حیثیت و کرامت ذاتی انسان، بسیار مورد تأکید و توجه قرار گرفته و همو باعث شده تا انسان دارای حقوقی غیرقابل تفکیک و غیر قابل تعلیق باشد و دیگران (دولت یا سایر شهروندان) ملزم و مکلف به رعایت این حقوق شده‌اند.

در نظام حقوقی اسلام که در برگیرنده‌ی کامل‌ترین و جامع‌ترین تعالیم الهی است، همواره به وظایف متقابل مردم و حاکمان اشاره شده است. در این نوشتار، حقوق شهروندی افراد در جامعه اسلامی مورد تبیین و تفسیر قرار خواهد گرفت و از این طریق، زمینه آشنایی مردم و مسئولین با تکالیف و وظایفشان فراهم می‌آید.

اهمیت و ضرورت موضوع

مسأله‌ی حقوق شهروندی از جمله مسائلی است که در دنیای مدرن امروز بسیار مورد توجه قرار گرفته است؛ نظریات و گفتمان‌های روزافزون از سوی فیلسوفان سیاسی، حقوقدانان و جامعه‌شناسان خود مبین این مطلب است.

شناخت مسأله‌ی حقوق شهروندی در اسلام از آن جهت ضروری به نظر می‌رسد که این حقوق به - سبک و سیاق امروزی - از سوی کسانی مطرح شده که خود به راحتی بسیاری از حقوق شهروندی ملت‌های خود را در دو جنگ جهانی زیر پا گذاشتند، حال آنکه خاستگاه حقیقی اولیه‌ی این حقوق در اسلام و تعالیم او نهفته است و متأسفانه در سده‌های اخیر، مسلمانان از این مهم غافل شده و غرب و مکاتب بشری خود را به عنوان وام‌دار و داعیه‌دار حقوق شهروندی و حقوق بشر به جهانیان عرضه داشته‌اند.

از این رو، حقوق شهروندی که از مسائل پرچالش امروزی است و بررسی آن نیاز به تحقیق و تفحص مداوم دارد، در بدو امر در اسلام مورد توجه قرار گرفته است و به همین جهت، تحقیق و تفحص پیرامون شناسایی این حقوق در اسلام امری ضروری به نظر می رسد.

پرسش های اساسی موضوع

در این نوشتار، تلاش بر آن است تا به پرسش های ذیل پاسخ داده شود:

«شهروند» کیست؟

مفهوم «حقوق شهروندی» چیست؟

رابطه ی حقوق شهروندی و حقوق بشر چیست؟

حقوق شهروندی در غرب و اسلام چه مراحل را گذرانده است؟

خاستگاه و مبانی حقوق شهروندی چیست؟

دیدگاه فقه و حقوق اسلامی در رابطه با مبانی و مصادیق حقوق شهروندی چیست؟

روش پژوهش

سخن از حقوق شهروندی در حیطه ی علوم نظری قرار می گیرد و در تحقیق و پژوهش در

ارتباط با آن، از روش توصیفی و تحلیلی با ابزار گردآوری کتابخانه ای توصیفی استفاده شده

است؛ در این راستا منابع بسیاری از قبیل قرآن، نهج البلاغه، کتب تفسیری، روایی، فقهی، حقوقی، علوم سیاسی، روابط بین الملل، تاریخی و... مورد استفاده قرار گرفتند.

پیشینه پژوهش

پُر واضح است که در زمینه حقوق شهروندی که ریشه در علوم انسانی و مسائل حقوقی دارد تحقیقات وسیعی صورت گرفته است.

پیشینه مفهومی و تاریخی مباحث نظری شهروندی به اندیشه‌ی سیاسی اجتماعی سقراط، افلاطون و به ویژه ارسطو در کتاب سیاست بر می‌گردد.

مفهوم‌پردازی از شهروندی در اندیشه‌ی سیاسی اجتماعی مدرن با مؤلفه‌هایی چون حقوق، وظایف، مشارکت، رضایت و امتیازات شهروندی، تعریف و تبیین شده است.

در جهان بینی الهی بالاخص در نظام حقوقی اسلام، مفهوم شهروندی و حقوق مشتق از آن، بسیار مورد توجه قرار گرفته است. در رابطه با پیشینه حقوق شهروندی در اسلام، برترین منبع، قرآن و نهج البلاغه می‌باشد. و پس از آن می‌توان به رساله‌ی حقوق امام سجاد (ع) و سایر کتب حدیثی از قبیل بحارالانوار و... اشاره کرد.

در سال‌های اخیر نیز، تک‌نگاری‌هایی در ارتباط با حقوق بشر، حقوق شهروندی و حقوق خاص افراد در یک نظام سیاسی، به رشته‌ی تحریر درآمده است.